

Український
Вільний
Університет

МАРК ФОН ГАҒЕН

ІСТОРИЧНІ ЕСЕ

Том 1

Переклав з англійської Олександр Надтока

**Мюнхен
2025**

УДК 94(477)+94(470+571)+94(100)"20"+930.1:94(477)+94(477):32
Г 17

Гаген, Марк фон

Г 17 **Історичні есе** : у 2 т. / Марк фон Гаген ; пер. з англ. і наук. ред. Олександр Надтока. — Мюнхен : Український Вільний Університет, 2025. — Т. 1. — xl, 662 с. : іл.

ISBN 978-3-928687-84-3

Двотомник праць американського історика, україніста Марка фон Гагена на вшанування його пам'яті містить вибрані есе, написані впродовж 30 років (1988–2018), і рукопис, частина якого була опублікована вже помертвено (2020).

У першому томі вміщено «теоретичні» праці про модерну історію України, про імперію, пограниччя, федералізм, антиколоніалізм, національне питання, епістемологічні рамки для вивчення регіону; «практичні» розвідки про військову, політичну, національну, культурну, інтелектуальну історію від часу пізньої Російської імперії до пострадянської доби, а також про учасників-свідків Української революції (Павла Христюка, Павла Скоропадського, Костянтина Оберучева); роздуми про Голодомор та нинішню російсько-українську війну.

Видання адресоване широкому читацькому загалу, усім тим, кого цікавить історія модерної України, а також дослідникам новочасної історії нашого регіону.

УДК 94(477)+94(470+571)+94(100)"20"+930.1:94(477)+94(477):32

Видання здійснено за підтримки
Фонду катедр українознавства
(Ukrainian Studies Fund)

CANADIAN INSTITUTE OF
UKRAINIAN STUDIES
Канадський інститут українських студій

Цей том видано за підтримки
Канадського інституту українських студій
(КИУС)

ISBN 978-3-928687-84-3

Усі права застережено

© Марк фон Гаген, 2025

© Український Вільний Університет, 2025

Alle Rechte vorbehalten

© Mark von Hagen, 2025

© Ukrainische Freie Universität, 2025

Hagen, Mark von

- H 17 Historical Essays** : 2 vol. / Mark von Hagen ; tr. from English and ed. by Oleksandr Nadtoka. — Munich : Ukrainian Free University, 2025. — Vol. 1. — xl, 662 p. : ill.

ISBN 978-3-928687-84-3

This two-volume collection of writings by Mark von Hagen, American historian and Ukrainist, is compiled in honour of his memory. These are selected essays written during 30 years (1988–2018) and a manuscript, part of which was published posthumously in 2020.

The first volume contains ‘theoretical’ works dealing with the modern history of Ukraine, the topics of empire, borderlands, federalism, anti-colonialism, the national question, an epistemological framework for studying the region, and ‘practical’ studies on military, political, national, cultural, and intellectual history from the late Russian Empire to the post-Soviet era, as well as on eyewitness-participants of the Ukrainian Revolution (Pavlo Khrystiuk, Pavlo Skoropadskyi, Konstantin Oberuchev), and also reflections on the Holodomor and the current Russian-Ukrainian war.

The Ukrainian edition is addressed to a wide readership, to all those interested in the history of modern Ukraine, as well as to scholars of the modern history of the region.

Hagen, Mark von

- H 17 Historische Essays** : 2 Bänden / Mark von Hagen ; Übersetzung aus dem Englischen und herausgegeben von Oleksandr Nadtoka. — München : Ukrainische Freie Universität, 2025. — Bd. 1. — xl, 662 S. : Bld.

ISBN 978-3-928687-84-3

Die zweibändige Sammlung von Werken des amerikanischen Historikers und Ukrainisten Mark von Hagen zu seinem Gedenken enthält ausgewählte Aufsätze, die im Laufe von 30 Jahren (1988–2018) entstanden sind, sowie ein Manuskript, von dem ein Teil posthum veröffentlicht wurde (2020).

Der erste Band enthält „theoretische“ Arbeiten zur modernen Geschichte der Ukraine, zum Imperium, zu den Grenzgebieten, zum Föderalismus, zum Antikolonialismus, zur nationalen Frage, zu den erkenntnistheoretischen Rahmenbedingungen für das Studium der Region sowie „praktische“ Studien zu verschiedenen Aspekten der militärischen, politischen, kulturellen und intellektuellen Geschichte vom späten Russischen Reich bis zur postsowjetischen Ära sowie zu Teilnehmern und Zeugen der ukrainischen Revolution (Pawlo Chrystjuk, Pawlo Skoropadskyj, Konstantin Oberutschew) sowie Reflexionen über den Holodomor und den aktuellen russisch-ukrainischen Krieg.

Die Publikation richtet sich an eine breite Leserschaft, an alle, die sich für die Geschichte der modernen Ukraine interessieren, sowie an Forscher in verschiedenen Teilbereichen der Geschichtswissenschaft.

ЗМІСТ

Переднє слово <i>Марія О. Пришляк</i>	x
Від перекладача <i>Олександр Надтока</i>	xiii
Марк фон Гаген — будівничий інституцій <i>Олександр Мотиль</i>	xviii
Марк фон Гаген — історик України <i>Владислав Верстюк</i>	xxi
Павло Христюк і переосмислення його робіт у дослідженнях Марка фон Гагена <i>Франк Сисин</i>	xxxii

ВСТУП

1. Мій шлях у професії та моє «усвідомлення» себе
як українця

1

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНЬКА ІСТОРІЯ ЯК АКАДЕМІЧНА ДИСЦИПЛІНА І МОДЕРНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕНЬ

2. Чи має Україна історію?
3. Переглядаючи історії України
4. Україністика: досягнення та виклики. Погляд
з Нью-Йорка, Аризони й Німеччини

9

30

62

РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

5. Російсько-українські взаємовідносини: народи, нації
та ідентичності
6. Про проблему спадщин і розуміння сучасної Росії
та пострадянського простору
7. Регіональні студії від холодної війни до цивілізаційного
конфлікту: навчання, переучування та відучування

71

78

102

РОЗДІЛ 3. ЄВРАЗІЯ ЯК АНТИПАРАДИГМА

8. Зміна парадигм: Росія — Радянський Союз — Євразія.
Погляд з Нью-Йорка через 10 років після розпаду
Радянського Союзу..... 121
9. Імперії, пограниччя та діаспори: Євразія як антипарадигма
для пострадянської доби..... 147

РОЗДІЛ 4. НОВА ІМПЕРСЬКА ІСТОРІЯ ТА ІДЕЇ ФЕДЕРАЛІЗМУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

10. Російська імперія: причини розпаду 187
11. Історія Росії як історія імперії: перспектива федералізму 206
12. Переуявляючи імперію: федералізми і панрухи 232

РОЗДІЛ 5. АНТИКОЛОНІАЛІЗМ І РЕВОЛЮЦІЙНА УКРАЇНА

13. Від імперської Росії до колоніальної України..... 256
14. Історія Павла Христюка і політика українського
антиколоніалізму 284
15. Окупація у воєнний час і чужоземне правління в мирний
час: замітки і матеріали до (анти/пост)колоніальної історії
України 323

РОЗДІЛ 6. ПЕРСОНАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

16. «Я люблю Россию и хочу Украину», або Як російський
генерал став гетьманом Української Держави
(1917–1918 роки) 368
17. Офіцер-соціаліст сам на сам із воєнною
і націоналістичною політикою: Костянтин Оберучев
у революційному Києві 405

РОЗДІЛ 7. ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ ПІЗНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ І РАНЬОГО РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

18. Межі реформ: як поліетнічна Російська імператорська армія зіткнулася з проблемою націоналізму (1874–1917 роки)..... 436
19. *Levée en masse*: від Російської імперії до Радянського Союзу (1874–1938 роки) 463

РОЗДІЛ 8. РАННЯ РАДЯНСЬКА ІСТОРІЯ

20. Неп, перебудова і проблема альтернатив..... 501
21. До культурної та інтелектуальної історії Радянської Росії 1920-х років: деякі попередні орієнтири для переоцінки політики і культури..... 530

РОЗДІЛ 9. ПІЗНЬОРАДЯНСЬКА І РАННЯ ПОСТРАДЯНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА ТА ДИСКУСІЇ ПРО СТАЛІНА

22. Історія і політика за Горбачова: професійна автономія і демократизація..... 560
23. Дискусії про Сталіна і переформатування радянського минулого..... 579
24. Сталінізм та політика пострадянської історії..... 603

РОЗДІЛ 10. ПРО «СИНДРОМ ДЮРАНТІ»

25. Re: Волтер Дюранті і його репортажі з Москви..... 636
26. Терор голодом та справи україністики..... 651

CONTENTS

Publisher's Foreword <i>Maria O. Pryshlak</i>	x
Translator's Preface <i>Oleksandr Nadтока</i>	xiii
Mark von Hagen, an Institution Builder <i>Alexander J. Motyl</i>	xviii
Mark von Hagen as a Historian of Ukraine <i>Vladyslav Verstiuk</i>	xxi
Pavlo Khrystiuk and Rethinking of His writings in the Studies of Mark von Hagen <i>Frank Sysyn</i>	xxxii

INTRODUCTION

1. My career and coming to “consciousness” as a Ukrainist 1

CHAPTER 1. UKRAINIAN HISTORY AS AN ACADEMIC DISCIPLINE AND A MODERN FIELD OF INQUIRY

2. Does Ukraine Have a History?..... 9
3. Revisiting the Histories of Ukraine..... 30
4. Achievements and Challenges for Ukrainian Studies:
A View from New York, Arizona, and Germany..... 62

CHAPTER 2. AREA STUDIES

5. Peoples, Nations, and Identities: The Russian-Ukrainian
Encounter..... 71
6. The Problem of Legacies in Understanding Contemporary
Russia and the Post-Soviet Space..... 78
7. Area Studies from Cold War to Civilizational Conflict:
On Learning, Relearning, and Unlearning..... 102

CHAPTER 3. EURASIA AS ANTI-PARADIGM

8. From Russia to Soviet Union to Eurasia: A View from New York Ten Years After the End of the Soviet Union 121
9. Empires, Borderlands, and Diasporas: Eurasia as Anti-Paradigm for the Post-Soviet Era..... 147

CHAPTER 4. NEW IMPERIAL HISTORY AND IDEAS OF FEDERALISM IN THE RUSSIAN EMPIRE

10. The Russian Empire 187
11. Writing the History of Russia as Empire: The Perspective of Federalism 206
12. Federalisms and Pan-Movements: Re-Imagining Empire..... 232

CHAPTER 5. ANTI-COLONIALISM AND REVOLUTIONARY UKRAINE

13. From Imperial Russia to Colonial Ukraine 256
14. Pavlo Khrystiuk’s History and the Politics of Ukrainian Anti-Colonialism 284
15. Wartime Occupation and Peacetime Alien Rule: ‘Notes and Materials’ toward a(n) (Anti-) (Post) Colonial History of Ukraine 323

CHAPTER 6. PERSONALITIES OF THE UKRAINIAN REVOLUTION

16. “I Love Russia, and/but I Want Ukraine,” or How a Russian Imperial General Became Hetman of the Ukrainian State, 1917–1918 368
17. A Socialist Army Officer Confronts War and Nationalist Politics: Konstantin Oberuchev in Revolutionary Kyiv 405

**CHAPTER 7. MILITARY HISTORY OF THE LATE RUSSIAN EMPIRE
AND THE EARLY SOVIET UNION**

18. The Limits of Reform: The Multiethnic Imperial Army
Confronts Nationalism, 1874–1917..... 436
19. The *Levée en masse* from Russian Empire to Soviet Union,
1874–1938 463

CHAPTER 8. EARLY SOVIET HISTORY

20. The NEP, *Perestroika*, and the Problem of Alternatives 501
21. Toward a Cultural and Intellectual History of Soviet Russia
in the 1920s: Some Preliminary Directions for a Reevaluation
of Politics and Culture 530

**CHAPTER 9. LATE SOVIET AND EARLY POST-SOVIET HISTORICAL
SCHOLARSHIP AND THE STALIN DEBATE**

22. History and Politics under Gorbachev: Professional Autonomy
and Democratization..... 560
23. The Stalin Debate and the Reformulation of the Soviet Past..... 579
24. Stalinism and the Politics of Post-Soviet History 603

CHAPTER 10. ON DURANTY SYNDROME

25. Re: Walter Duranty and His Reporting from Moscow 636
26. The Terror-Famine and the State of Ukrainian Studies 651

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Марка фон Гагена я вперше зустріла в Колумбійському університеті, на кафедрі історії, де завершувала свої докторські студії. Тоді на запрошення Марка Раєва на кафедральному семінарі я виголошувала доповідь на основі свого дослідження про конституційний рух у Речі Посполитій. Марка, на той момент молодого викладача кафедри, дуже зацікавило порівняння політичної та ідеологічної еліти у Речі Посполитій та у Франції, і між нами зав'язалась дискусія. Згодом я здобула грант на поїздку до Польщі для роботи доценткою в Ягеллонському університеті і проведення досліджень у фондах Бібліотеки князів Чорторийських у Кракові, тож наші шляхи на деякий час розійшлися. Повернувшись із Польщі, я переїхала до Вашингтона, де пізніше працювала в Джорджтаунському університеті, альма-матер Марка. Він же пов'язав свою кар'єру з Колумбійським університетом та Інститутом Гаррімана.

У 2016 році ми випадково зустрілися в аеропорту Мюнхена дорогою на конференцію до Львова, в Український Католицький Університет. Мене тоді щойно обрали ректоркою Українського Вільного Університету (УВУ). Тоді як Марк, через проблеми зі здоров'ям, на той момент вже змінив місце роботи, обійнявши посаду професора в Університеті штату Аризона. Під час поїздки ми багато згадували Колумбійський університет та обговорювали стан української історіографії. У Львові, окрім заявленої теми конференції, мова зайшла про Німецько-українську комісію істориків. До цієї дискусії активно долучилися Франк Сисин, Ярослав Грицак, Мартін Шульце Вессель, Гвідо Гаусманн. Зокрема, розглядалася роль Українського Вільного Університету як потенційного партнера й місця проведення майбутніх німецько-українських історичних конференцій.

Саме тоді я запросила Марка фон Гагена викладати в нашому університеті і запропонувала йому також посаду декана на факультеті філософії. Ми все докладно обговорили. Марк зміг дістати згоду від Університету штату Аризона на роботу деканом в УВУ, а факультет філософії, своєю чергою, одностайно обрав його на цю посаду. Марк був задоволений і дуже пишався тим, що належав до УВУ. Свої офіційні листи, незалежно від адресата, він підписував, вказуючи посаду в Університеті штату Аризона, а далі неодмінно й посаду декана факультету філософії УВУ.

Коли Марк приїжджав до Мюнхена, ми зустрічалися вечорами в невеликій професорській кухні-їдальні нашого університету і говорили

до пізньої години. Ті теплі, затишні, дружні розмови не лише на різні історичні теми, але й про життя і особисті переживання, мені не забути ніколи. Тоді ж, з моєї подачі, ми почали міркувати над тим, щоб започаткувати програму з дипломатії, Марк загорівся цією ідеєю.

Упродовж наступних трьох років у своєму листуванні і під час зустрічей ми обговорювали наміри розширити катедру історії та водночас розробити нову магістерську програму українських регіональних студій; ми розглядали потенційних кандидатів на почесні докторські ступені, готували численні промови для академічних заходів, узгоджували звернення до різних політичних кіл задля підтримки нашого університету. Останнім нашим спільним починанням був лист до сенатора від штату Аризона Джона Маккейна, у якому йшлося про рішення УВУ присвоїти йому почесний докторський ступінь за його невтомну боротьбу за демократію і її цінності, а також за виняткову підтримку України. Та, на жаль, невдовзі по тому сенатор помер.

У 2018 році, відвідуючи Україну, Марк підхопив вірусну інфекцію і повернувся додому дуже хворий. Він неймовірно схуд і змарнів, щойно вийшовши з лікарні, він знову незабаром потрапив туди. Проте незважаючи на хворобу, Марк і далі брав участь у засіданнях сенату УВУ і обговоренні нагальних університетських питань. Я підтримувала зв'язок з ним. Він залишався оптимістом, вірив, що одужає, хоча шансів дедалі меншало. Смерть Марка боляче озвалася в нас усіх в УВУ, викликавши відчуття непоправної втрати колеги, видатного історика і просто чудової людини. Сьогодні нам усім його дуже не вистачає.

Історичні праці Марка фон Гагена мають незаперечне наукове значення, проте вони мало відомі академічній аудиторії, українській громадськості загалом, адже рідко коли публікувалися в Україні. Саме тому у 2020 році я почала збирати його есе, отримувати права на їхній переклад і публікацію. Попередній задум надрукувати близько 10 есе Марка втілюється у проєкті двотомного видання, у якому зібрано більшість його праць, а УВУ взявся видати його.

Пропонуємо читачеві перший том обсягом близько 700 сторінок. Переглянувши його, Франк Сисин підсумував: «25 доробків у цьому томі переконують, наскільки відчутно професор фон Гаген, вивчаючи Україну, сприяв переосмисленню історії Російської імперії та Радянського Союзу. Ще задовго до того, як у цій царині заговорили про явище деколонізації, він звернув свій погляд на колоніалізм, імперіалізм і федералізм, а також на необхідність переосмислити цю історію, її викладання, враховуючи українську тематику».

Висловлюю щире вдячність Владиславу Верстюку за попереднє обговорення задуму опублікувати праці Марка фон Гагена й за есе

про наукову спадщину Марка. Дякую Олександрю Надтоці за майстерний переклад есе Марка фон Гагена, за невтомний пошук усіх його доробків і за підготовку добірних приміток на основі масштабного дослідження оригінальних джерел, на які покликався Марк. Дякую Франку Сисину за підтримку цього проєкту та дозвіл передрукувати його есе й Олександрю Мотилю за його спогади про Марка. Окрема вдячність Фонду катедр українознавства (Ukrainian Studies Fund) з Нью-Йорка за значний внесок у видання доробку Марка фон Гагена і Канадському інституту українських студій за підтримку публікації цього тому.

Марк фон Гаген написав знакове есе «Чи має Україна історію?». Воно викликало надзвичайно бурхливу реакцію і палкі дискусії, спонукало до переосмислення української історії. Сьогодні питання, яке порушив Марк, актуальне, як ніколи, адже Росія і її прибічники піддають сумніву історію, ідентичність і культуру України. Власне, це есе стало початком становлення Марка як фахівця з української історії. Переконана, що праці Марка фон Гагена збагатять історичний дискурс в Україні й актуалізують потребу у нових поколінь переосмислити власну історію, розуміння імперсько-радянської та сучасної Росії.

**Марія О. Пришляк,
ректорка Українського
Вільного Університету,
вересень 2024 року**